

Demographic situation and social moods towards emigration in the municipality of Smolyan - opportunities for economic development

Valentin Bilyanski

University of national and world economy, Sofia, Bulgaria

Abstract: The study examines the demographic situation and the social moods towards emigration in the Smolyan municipality (on the example of the village of Smilyan), by attempting to take a deeper insight into the reasons leading to the depopulation of the municipality and to the current economic and social development. The study is based on the results of a questionnaire survey about the matters of the demographic crisis and migration, conducted in the summer of 2017, as well as on discussions with business representatives and key public bodies. The regional policies and strategies concerning the economic development of the municipality are also considered.

Keywords: demographic crisis, migration processes, regional development, Smilyan.

Демографската ситуация и нагласите за емиграция в община Смолян – възможности за икономическо развитие

Валентин Билянски

Университет за национално и световно стопанство, София, България

Резюме: Проучването разглежда демографската ситуация и нагласите за емиграция в община Смолян (на примера на с. Смилян), като се прави опит да се вникне по-дълбоко в причините, водещи до обезлюдяването на общината и до настоящото икономическо и социално развитие. Изследването се базира на резултати от анкетно проучване по въпросите на демографската криза и миграцията, проведено през лятото на 2017 г., а също и на разговори с представители на бизнеса и на ключови обществени структури. В материала са засегнати и регионалните политики и стратегии, касаещи икономическото развитие на общината.

Ключови думи: демографска криза, миграционни процеси, регионално развитие, Смилян.

Въведение

Настоящото проучване разглежда демографската ситуация и нагласите за емиграция в село Смилян, община Смолян, като се прави опит да се вникне по-дълбоко в причините, водещи до обезлюдяването на общината и до настоящото икономическо и социално развитие. Изследването се базира на резултати от анкетно проучване по въпросите на демографската криза и миграцията, проведено през лятото на 2017 г., а също и на разговори с представители на бизнеса и на ключови обществени структури (учебни заведения, болници, местна власт). На следващ етап, направените изводи от проучванията се съпоставят със заложеното в регионалните политики и стратегии, засягащи икономическото развитие на общината. Съчетанието на посочените методи на изследване позволява да се съпоставят гледните точки за проблемите (настоящи и бъдещи) и за перспективите за развитието на региона на по-широк кръг от населението, на главните „отговорни“ за благоденствието на населеното място (представители на бизнеса, учители, лекари, кметове), на централната власт (посредством

заложеното в регионалните политики и стратегии). Мнението на автора е, че единствено чрез тясна координация на посочените заинтересовани лица може да се стигне до адекватни предложения за съживяване на икономиката и повишаване на стандарта на живот.

Като типичен представител на малките населени места от планински тип, със слабо изградени връзки с по-големите икономически центрове и в голямата си част изкуствено създадена икономическа структура преди 1989 г. (в опит да се осигури препитание на населението, а не почиваща на икономическата логика), с. Смилян, а като цяло и община Смолян, са изправени пред редица предизвикателства, които все по-ясно изкрystalизират и водят до множество нерешими проблеми. Общината се сблъсква с ускорена депопулация, породена от голямата предимно вътрешна емиграция, ниска раждаемост и висока смъртност и застаряващо население (Рангелова & Билянски, 2018). Голяма част от образованите млади хора напускат региона или въобще не търсят професионална реализация там след като получат своето образование в големите градове от страната или в чужбина. Това, наред с абдикирането на държавата от проблемите на подобни населени места, обрича икономическото развитие на общината, което ще я поставя в още по-голяма зависимост от централната власт и настроенията на сегашните и бъдещи политики.

За село Смилян

Село Смилян е едно от най-старите селища в Средните Родопи. Намира се на 15 км югоизточно от областния център – гр. Смолян и на 20 км от границата с Гърция. Разположено е на двата бряга на река Арда, на 820 – 850 м. надморска височина. Смилян е най-голямото село в община Смолян, с население от 1 582 души през 2017 г.

Според исторически източници то е едно от най-старите населени места и се споменава със същото име Смилян още през XII век (БАН, 1955). С голямо основание се допуска, че в миналото това е бил старинният град Смолян, средище на славянското племе смоляни (смолени) и на тяхното епископство¹. Те рано приели християнството и духовно били обединени в епископия, наречена Смоленска. То е било най-голямото селище в Среднородопието и е имало първостепенно положение до падането му под турско робство. След това е запазило самостоятелност като духовен център на местните християни до първата четвъртина на XVI век, когато по заповед на султан Селим I били унищожени всички каменни църкви и верски институти на християнството. Част от населението е било тогава насилва помахомеданчено, но апогея на тази драма е бил през 60-те години на XVII век в целия регион. Преданието сочи за последния епископ Висарион Смоленски, който е бил жестоко измъчван от турците. Една част от местното население е приела новата вяра, но друга част се е разбягало (Маринов, 1950).

Типично за планинските села в България в миналото поминъкът на населението е свързан със земеделие и животновъдство, като сред основните отглеждани култури са картофи, боб, тютюн, различни овощни насаждения и др. В началото на 70-те години на миналия век в селото е изграден голям завод за преработка на картофи, риба и различни плодове и зеленчуци. Основната му цел е именно да се осигури пазар за селскостопанската продукция от региона. В началото на демократичните промени заводът е приватизиран, след което бързо започва да запада и в продължение на около 5 години функционира само частично. Малко след средата на 90-те години заводът изцяло преустановява дейност. В края на 80-те години започва и изграждането на инструментален завод, поделение на съществуващ и до днес по-голям такъв в гр. Смолян, но неговото строителство е преустановено през 1989 г. Днес в селото функционират няколко малки предприятия в сферата на дърводобива и дървопреработването, млекопреработването и шивашката промишленост. Туристическият сектор е ограничен до няколко малки хотела, къщи за гости и механи. През последните

---

¹ Смолянците са славянско племе, населявало Средните и Западните Родопи. Смолянците са се заселили в земите си вероятно през VII-VIII век.

няколко години в и около селото се развива пешеходен и екстремн туризъм, посещения на пещери, но тези дейности са от твърде малък мащаб.

Характеристики на анкетното проучване

Анкетното проучване сред жителите на с. Смилян, община Смолян е организирано и проведено през лятото на 2017 г. от проф. д.ик.н. Росица Рангелова (Институт за икономически изследвания към БАН) и ас. д-р Валентин Билянски (Университет за национално и световно стопанство). Неговата цел е да бъдат изследвани демографската ситуация и нагласите за емиграция, за да се вникне в причините, водещи до обезлюдяването на общината и до настоящото икономическо и социално развитие.

Анкетната карта е съставена от 32 въпроса, засягащи демографския профил на респондентите, условията в домакинството, в което живеят (лични доходи и доходи на домакинството, възможност за безпроблемно посрещане на конкретни нужди), намерението им за емиграция и мнението им за причините за нея, отношението им към пазара на труда, здравеопазването, образованието, инфраструктурата и управлението на общината. Анкетиранията са запитани и за икономическите дейности, които са с най-голям потенциал в с. Смилян.

Анкетата няма претенциите да е представителна, макар структурата на респондентите да показва близост с генералната съвкупност. Проучването бе посрещнато с интерес от жителите на Смилян и с радост, че някой се обръща с внимание към техните проблеми. С голяма част от анкетиранията бе провеждан и предварителен разговор, с което може да се обясни и голямата им отзивчивост при даването на отговорите.

Профил на анкетиранията

В рамките на анкетното проучване са получени 159 попълнени карти, т.е. в него участват малко над 10% от населението на с. Смилян². Сред респондентите преобладават жените (85, или 53,5% при 74 мъже, или 46,5%), което съответства на националното и местно разпределение с превес на жените³. Разгледано по възрастови групи, преобладават хората в активна трудова възраст между 36 и 50 г. (31,4%), следвани от по-високата възрастова група между 51 и 65 г. и групата на възраст между 19 и 35 г., от които също се очаква активно да участват в трудовия процес (табл. 1).

Таблица 1. Разпределение на анкетиранията по възраст

Възрастова група	Брой	Дял (%)	Кумулативен процент
до 18 г.	5	3,1	3,1
19-35 г.	36	22,6	25,8
36-50 г.	50	31,4	57,2
51-65 г.	45	28,3	85,5
66-80 г.	16	10,1	95,6
над 80 г.	7	4,4	100,0
Общо	159	100,0	

Източник: Анкетно проучване на автора

Има представители на хората в пенсионна възраст (общо 14,5%), а също и на младите до 18 г. – 3,1%. Това разпределение до голяма степен съответства на възрастовата структура на населението в област Смолян, с изключение на дела на най-младите и до известна степен

² Населението на с. Смилян към 2017 г. е 1 582 души (НСИ, 2018).

³ Към края на 2017 г. жените представляват 51,5% от населението на България, а мъжете – 48,5%. Пропорцията за област Смолян е аналогична – 51,6% спрямо 48,4% в полза на жените. Конкретно за с. Смилян през 2017 г. жените са 51,1%, а мъжете 48,9% (пак там).

на този на хората в пенсионна възраст. При първите е нормално с оглед на желанието на автора да не се анкетира лица под 16 годишна възраст. По-слабото участие на хора в пенсионна възраст може да се обясни с по-трудния контакт с тях и по-ниската им степен на грамотност, което води до тяхното притеснение и нежелание да участват в подобен род проучвания.

По отношение на числеността на домакинствата преобладават тричленните такива (35,2%), следвани от домакинствата с четири и повече членове (28,3%), с двама (27,7%) и едночленни (8,8%). Преобладаващият състав на домакинствата е от двама родители с едно дете или от двама души (по 23,9%), но съществува вероятност те да имат деца, които живеят самостоятелно. Домакинствата с две или повече деца са едва 14,5%. Сравнително малък процент – 17,6%, посочват, че живеят с по-възрастни роднини, което в известна степен е в противоречие със схващането за по-близките семейни отношения в малките населени места. Може да се каже обаче, че в голяма степен тази констатация е продукт на икономическата миграция и на ниската продължителност на живота в България.

Сред анкетираните преобладават хората със средно образование – почти половината от общия брой, като тези със средно специално са над една трета от общия брой (табл. 2). Завършилите колеж имат дял от 8,8%. Значителна част са и хората с висше образование – бакалавър (близо 12%) и магистър (17%). С по-ниските степени на образование – с основно са 12,6%, а с начално 2,5%. Може да се предположи обаче, че разпределението на анкетираните по степен на образование не отговаря на действителната структура на населението по този показател. Нормално е по-високо образованите хора да проявяват по-голяма активност при участието в подобен род проучвания.

Таблица 2. Разпределение на анкетираните по образование

Степени на образование	Брой	Дял, %
Начално	4	2,5
Основно	20	12,6
Средно общообразователно	19	11,9
Средно специално	55	34,7
Средно образование в училище по спорт или по изкуства	1	0,6
Полувисше (колеж)	14	8,8
Висше бакалавър	19	11,9
Висше магистър	27	17,0
Общо	159	100,0

Източник: Анкетно проучване на автора

Над две трети от респондентите са работещи (64,8%), следвани от пенсионери – около една пета (19,5%), учащи (ученици или студенти) – 6,9%, безработни (5%) и домакини или в отпуск по майчинство – 2,5%. Най-много са заети в образованието (учители, възпитатели, библиотекари) – 14 бр. (8,8 % от анкетираните), здравеопазването (лекари, стоматолози, медицински сестри) – 12 бр. (7,5 %), горско стопанство и дърводобив – 10 бр. (6,3 %), администрация – 7 бр. (4,4 %), хетерогенна група от по-ниско специализирани работници (шофьори, строители, шивачи, готвачи и др.) – 22 бр. (13,8 %) и т.н. Подобно разпределение по професии е предвидимо и показва голямата зависимост на населението в малките населени места от публичния сектор, а в случая със с. Смилян и зависимостта на местната икономика от дърводобивната промишленост. Все пак с. Смилян е сред сравнително големите села и в него се развива макар и ограничена частна стопанска дейност, която осигурява работни места, но много често в по-малките села държавният сектор е единственият работодател.

Подобна структура на икономиката неминуемо рефлектира върху доходите на населението. Най-голям дял сред респондентите имат тези с личен месечен доход между 400 и 600 лева – близо 30%, следвани от хората с доход между 600 и 1000 лева (22,6%). Малко над

10% от анкетираните обявяват личен доход над 1000 лева (табл. 3). Не са малко обаче хората с ниски доходи – между 250 и 400 лева (19,5%) и с такива до 250 лева (13,2%). Забелязва се зависимост между възрастта на респондентите и декларирания размер на доходите. Над $\frac{3}{4}$ от хората в пенсионна възраст (в случая тези над 65 г.) получават доходи до 400 лв. Прави впечатление обаче, че с този размер на доходите са и голяма част (44,4%) от лицата в предпенсионна възраст (51-65 г.). В тази група попадат и безработни лица и малък брой работещи, явно на непълнен работен ден. Възможностите за повишаване на доходите на тази група хора са твърде ограничени. Голяма част от тях трудно биха придобили нова квалификация, която да отговаря на съвременните изисквания на пазара на труда, като често те се задоволяват с каквато и да е работа до достигане на пенсионна възраст. Хората получаващи относително по-високи доходи (над 601-1000 лв. и над 1000 лв.), са тези от най-активната трудоспособна възраст 36-50 г. и 19-35 г.

Трябва обаче ясно да се подчертае, че т.нар. относително по-високи доходи от порядъка на 600-1000 лв. съвсем не означават доходи за нормално възпроизводство и устойчива средна класа. Това не са и доходи, които могат да накарат човек в активна трудоспособна възраст да остане да живее в малко населено място и да не търси препитание другаде.

Таблица 3. Структура на респондентите, разпределени по възрастови групи, в зависимост от месечния им доход, %*

Възрастова група	Лични месечни доходи – лева						Общо - брой
	Непосочили доход	до 250	от 250 до 400	от 401 до 600	от 601 до 1000	над 1001	
до18 г.	80,0	20,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5
19-35 г.	2,8	13,9	5,6	36,1	27,8	13,9	36
36-50 г.	2,0	4,0	14,0	32,0	32,0	16,0	50
51-65 г.	4,4	11,1	33,3	26,7	20,0	4,4	45
66-80 г.	0,0	43,8	31,3	18,8	0,0	6,3	16
Над 80 г.	0,0	14,3	28,6	42,9	14,3	0,0	7
Общо брой	8	21	31	47	36	16	159
Дял, %	5	13,2	19,5	29,6	22,6	10,1	100

Забележка: * Силата на връзката между двете променливи – възраст и личен доход е измерена чрез коефициента на Крамер. Той е 0,355, т.е. силата на връзката е умерена. Коефициентът е статистически значим.

Източник: Анкетно проучване на автора

За съжаление не може да се каже и че по-високата степен на образование е гарант за по-високи доходи. Над една трета (37%) от завършилите магистър и бакалавър декларират месечни доходи между 400 и 600 лв., т.е. част от тях работят дори на минималното за страната трудово възнаграждение. Като главна причина за това може да се посочи липсата на достатъчно работни места и слабата конкуренция между работодателите за по-висококвалифициран труд. Голяма част от работещите предприятия, било то с дългогодишна история или новооткрити, извършват дейност, която не изисква специфичен и висококвалифициран труд. Това е и причината преобладаващо анкетираните да декларират, че не работят по професията си. Съответствие има за малко под една трета. Работа по професията се наблюдава при лекари, медицински сестри, учители, част от шивачките и икономистите. Може да се направи тревожното заключение, че самата структура на икономиката на малките населени места предполага завършилите висше образование да не се завръщат по родните си места, а в същото време с преобладаващо нискоквалифициран труд няма как да се привлекат качествени инвестиции.

На въпроса дали получават адекватно трудово възнаграждение 100 от всички 159 души дават отрицателен отговор, което е около 63% (табл. 4). Повече от два пъти е по-малък броят

на далите положителен отговор – 45, а 14 души не са отговорили. Интересно е разпределението на този отговор по възраст. Показателно е че най-недоволни са хората в активната трудова възраст (36-50 г.).

Таблица 4. Отговори на въпроса за адекватност на получаваното трудово възнаграждение

Възрастова група	Брой			Дял, %		
	Да	Не	Не отговорили	Да	Не	Не отговорили
до 18	0	2	3	0	40	60
19-35	11	21	4	31	58	11
36-50	13	37	0	26	74	0
51-65	17	27	1	38	60	2
66-80	2	10	4	13	63	25
над 80	2	3	2	29	43	29
Общо	45	100	14	28	63	9

Източник: Анкетно проучване на автора

Недостигът на финансови средства проличава и от отговора на респондентите на въпроса какво могат безпроблемно да си позволят с разполагаемите доходи. От всички анкетирани 7,7% посочват, че изпитват затруднения да си осигурят дори хранителни продукти, а трябва да се има предвид, че жителите на селата имат по-голяма възможност да осигуряват част от потреблението си чрез собствено производство (графика 1).

Графика 1. Отговор на въпроса „Кои от следните категории стоки и услуги можете без проблем да си позволите с месечния доход на вашето домакинство?“, %

Източник: Анкетно проучване на автора

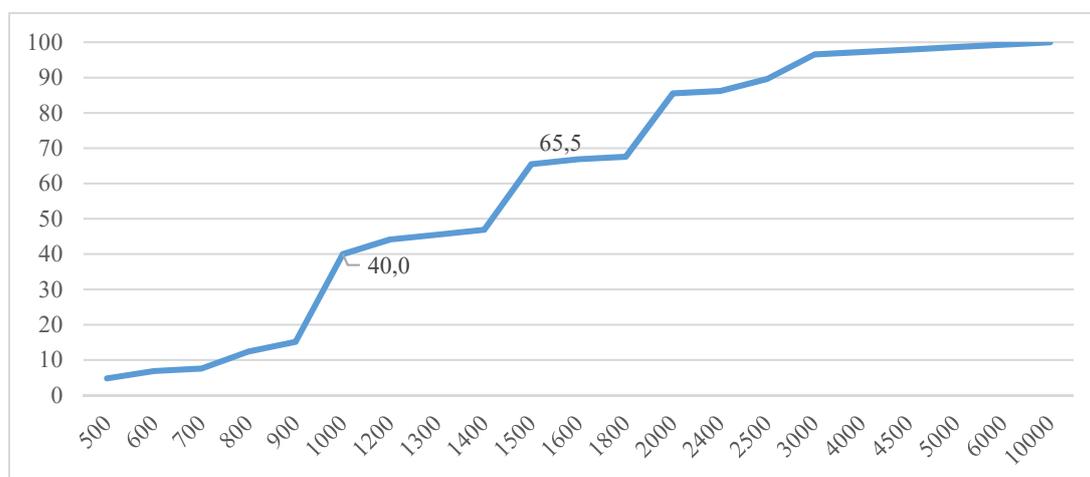
Половината от анкетираните посочват, че срещат проблем да закупят необходимите им облекло и обувки. Плащането на битови сметки и текущ ремонт на жилището се посреща без затруднения от само 36,8%, а възможност за закупуване на ново обзавеждане е по силите на

едва 13,5%. Твърде обезпокоителен е фактът, че малко над 1/5 от респондентите могат да отделят необходимите средства за образование на членове на домакинството. По този начин немалко младежи се лишават от възможността да получат висше образование и по този начин попадат в капана на нискоквалифицирания труд и на работещите бедни. Тук трябва да се засегне и въпросът, че дори младежите да започнат да следват във висше училище, те са принудени да работят, за да се издържат, което е за сметка на получаваните знания. Така се стига до твърде актуалния проблем за „неквалифицираните висшисти“. Не рядко младите хора поради финансови причини са принудени да правят и компромис с избора на университет, като се спират на тези в по-близките населени места или по-малките градове.

Възможност за поне една седмица почивка на море или планина годишно имат само 20,6% от анкетираните, а делът е доста по-нисък за развлечения и култура (11,6%) и за посещение на хотели и ресторанти (6,5%). Всички тези данни ясно показват, че доходите на преобладаваща част от населението на селото, а това може да се каже и за почти всички села в страната, стигат за покриване на едва основните нужди, което прави риска от бедност твърде голям. По-висока покупателна способност имат малко на брой висококвалифицирани хора и домакинствата, при които работят всички членове.

В същото време е интересно да се разгледа възприятието на хората за необходимите средства за водене на достоен живот. От всички отговорили на въпроса 40% посочват суми до 1 000 лв. за напълно достатъчни, а до 1 500 лв. близо 2/3 (графика 2). Според автора подобна сума на този етап не е преувеличена и постижима за немалка част от работещите най-вече в определени предприятия от частния сектор. Предизвикателство е обаче да се осигури повишаване на доходите на по-възрастната част от населението, особено тази в предпенсионна и пенсионна възраст. Проблемът е, че хората в предпенсионна възраст трудно могат да получат допълнителна квалификация, а част от пенсионерите, които все още работят, преобладаващо са на нископлатени позиции. Въпросът с ниските пенсии и необходимостта от тяхното повишаване е извън обхвата на това изследване.

От получените отговори проличава и зависимост между заявените необходими средства и възрастта на анкетираните. Напълно нормално е хората в пенсионна възраст да смятат, че са им необходими по-малко средства. По-конкретно 67% от възрастовите групи 66-80 години и над 80 години заявяват, че суми до 1 000 лв. биха им били достатъчни, докато подобен размер на средствата са посочени от под 40% от по-младите респонденти, като освен това делът намалява с намаляване на възрастта, т.е. колкото по-млади са хората, по-големи са заявяваните суми.

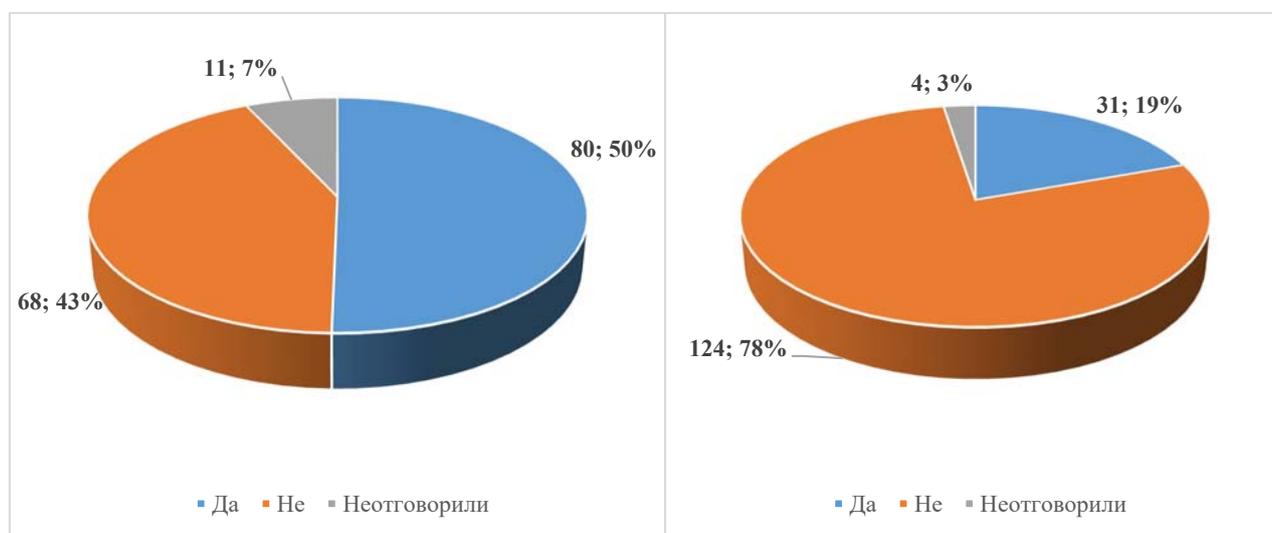
Графика 2. Кумулативен процент на хората според декларираните от тях необходими средства за достоен живот

Източник: Анкетно проучване на автора

Демография и миграция

Мнението на анкетираните относно демографските тенденции е силно тревожно. Близко три четвърти от запитаните (73,6%, или 117 души) очакват броя на населението в община Смолян да намалее критично, а на противоположното мнение са само 25,8%, или 41 човека. Невъзможността за адекватна трудова реализация ясно се очертава като водеща причина за намаляване на населението⁴. Безработицата са посочили 87 човека, или 74,4% от лицата, предвиждащи спад на населението, но е важно да се каже, че 45 от тези респонденти изрично посочват, че се има предвид не просто липса на каквато и да е работа, а на добре платена такава. Други причини, но много по-рядко посочвани, са липса на перспектива за младите хора, нежелание/невъзможност да се гледат повече от едно дете, неадекватна демографска политика, липса на програми за подпомагане на младите за стартиране на собствен бизнес и др. Може да се обобщи, че преобладаваща част от анкетираните свързват обезлюдяването на общината главно с миграционните процеси, а не с естественото движение на населението.

Резултатите от анкетното проучване сочат, че миграцията в рамките на страната има съществен превес над емиграцията в чужбина. Над половината от анкетираните (50,3%) имат членове на семейството си, които са се преместили в по-голям град в страната, докато за чужбина процентът е 19,5% (графика 3). Проблем е и това, че емигрантите са предимно млади хора, търсещи по-добра работа или образование. На практика почти всички отишли да учат във ВУЗ остават да работят в съответния град. Това е обективен процес, който няма начин да се преустанови, ако не се създадат привлекателни условия за младите да се върнат по родните си места – като възможности за професионална реализация, подпомагане за стартиране на бизнес, по-добра социална среда и др.

Графика 3. Членове на домакинството, преместили се в друг град в страната (лява графика) и в чужбина (дясна графика), (брой, %)

Източник: Анкетно проучване на автора

Един от основните въпроси, свързани с емиграцията от страната, е този за финансовата помощ от чужбина. При положение, че 78% от запитаните посочват, че нямат членове на домакинството в чужбина, не е странен малкият процент на отговорилите положително за получаване на такава помощ – 5,7% от общия брой респонденти (табл. 5). Дори като дял от общия брой анкетираните, които имат членове на домакинството в чужбина, получаващите

⁴ Анкетираните посочват причините за очаквания спад на населението в община Смолян в отворен въпрос, като по този начин се цели те по никакъв начин да не бъдат насочвани в отговорите си.

финансова помощ не са толкова значителна част – 23,1%. При цялата условност на данните се очертава липсата на съществена финансова подкрепа от чужбина.

Таблица 5. Финансова подкрепа от чужбина

	Брой	Дял, %
Да	9	5,7
Не	30	18,9
Неотговорили*	120	75,5
Общо	159	100,0

Забележка: *Лицата, които нямат емигрирали членове на домакинството в чужбина, са в групата на неотговорили на въпроса.

Източник: Анкетно проучване на автора

Логично като водещ фактор за връщане на емигриралите се очертава възможността да се осигури добре платена работа (посочено от 92,7% от отговорилите на въпроса относно условията на връщане на емигрантите) и перспектива за професионално развитие (50%) (табл. 6). На следващо място са наличие на по-добро здравеопазване и управление на страната, заявено от около по 40%. Отговорите, които предполагат, че емигрантите само временно са в чужбина до набавяне на определени средства, са твърде рядко посочвани. Малко над 1/5 мислят, че напусналите страната ще се завърнат след събиране на средства за по-голяма покупка като жилище, автомобил и др., а 14,6% след осигуряване на средства за старини. Едва 12,6% от анкетираните са на мнението, че заминалите на работа в чужбина биха се върнали по родните места след осигуряването на средства, което ще им позволи стартиране на собствен бизнес. Именно последното трябва да се насърчава и улеснява, тъй като ще позволи пренасянето на придобития опит и трудови навици от чужбина в страната, като по този начин може да се осигури импулс за малкия бизнес, който е гръбнакът на слабо населените общини. Факт е и че много от емигрантите работят в селското стопанство, което е сред водещите сектори по икономически потенциал в малките населени места. При тълкуване на резултатите от този въпрос може да се счита, че водещите причини са в сила и за връщане на преместилите се да живеят в по-голям град в България.

Таблица 6. Условия за връщане на емигрантите в страната

		брой	%*
1	наличие на добре платена работа	89	92,7
2	перспектива за професионално развитие	48	50,0
3	по-добро здравеопазване	42	43,8
4	по-добро управление на страната	40	41,7
5	набавяне на средства за определена покупка (жилище, автомобил и др.)	22	22,9
6	по-добра администрация	20	20,8
7	натрупване на спестявания за старини	14	14,6
8	натрупване на спестявания за стартиране на бизнес	12	12,5
9	друго	5	5,2
	общо отговорили	96	

Забележка: *Процентът показва дела на посочилите даден отговор от всички 96 човека, посочили поне един отговор на въпроса при какви условия емигриралите в чужбина биха се върнали да живеят обратно в страната.

Източник: Анкетно проучване на автора

Въпреки че голяма част от респондентите идентифицират миграцията като основна заплаха за броя на населението, все по-малко хора лично изразяват намерение да се преместят да живеят на друго място. Общо 132 души (или 83%) са посочили, че нямат намерение да емигрират, а едва 24 от анкетиранияте планират да напуснат селото – 16 в рамките на страната и 8 в чужбина (табл. 7). Данните още веднъж потвърждават посочената по-горе констатация за по-активната вътрешна миграция и то на по-младите хора, включително тези в подтрудоспособна възраст.

Таблица 7. Намерение за емигриране

Възраст - години	Да, общо	в това число		Не	Неотговорили	Общо
		В по-голям град в страната	В чужбина			
До 18	2	1	1	2	1	5
19-35	9	7	2	27	0	36
36-50	9	5	4	39	2	50
51-65	3	2	1	42	0	45
66-80	1	1	0	15	0	16
Над 80	0	0	0	7	0	7
Общо	24	16	8	132	3	159

Източник: Анкетно проучване на автора

При толкова изявено нежелание за емиграция е интересно да се изяснят причините какво задържа жителите да останат да живеят в Смилян (таблица 8).

Таблица 8. Отговори на въпроса “Кое ви задържа да живеете в общината?”**

		брой	%**
1	Държа да живея в родното си място	79	59,8
2	В напреднала възраст съм	33	25,0
3	Не виждам за себе си перспектива в чужбина	21	15,9
4	Не ме съблазнява живот в чужбина	35	26,5
5	Трябва да гледам възрастните си родители	21	15,9
6	Трябва да отглеждам децата/внуците си	18	13,6
7	Друго	12	9,1
	Брой на лицата, посочили поне един отговор	132	

*При този въпрос респондентите имат право да посочат повече от една причина, поради което броят на дадените отговори превишава броя на анкетиранияте.

**Процентът е изчислен на база на лицата, посочили минимум един отговор, т.е. показва колко процента от отговорилите лица са посочили съответната причина.

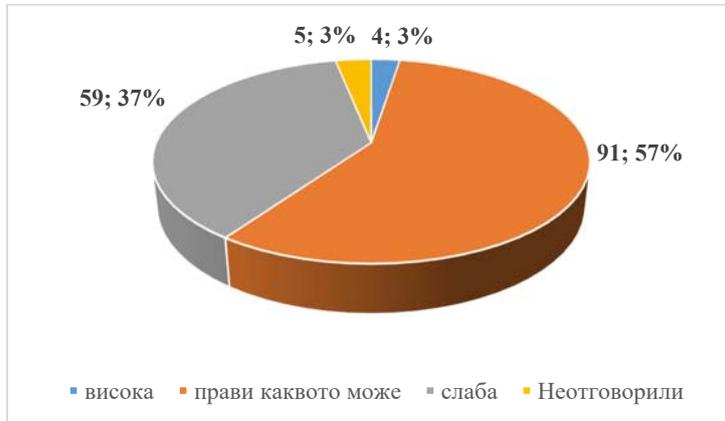
Източник: Анкетно проучване на автора

Най-често посочваната причина е привързаността към родното място, следвана от незаинтересованост от живот в чужбина, напреднала възраст, липсата на перспектива в чужбина за анкетираните, задължение към възрастни родители или деца/внуци. Сред запитаните се откроява не толкова малка група „други причини“, в която попадат 18 души. Те са посочили успешна реализация в родното място (вкл. собствен бизнес), намерение и надежда да се реализират в родното място, невладеене на чужд език, здравословни проблеми и др. Положително е, че желанието да живеят в родното си място и липсата на интерес към живота в чужбина (двете водещи причини) са декларирали лица от всички възрастови групи (дори с лек превес на по-младите), т.е. това не са само причини, посочвани от по-възрастни хора, които обикновено са по-консервативни относно емиграцията. На база на установеното и на основата на множество статистически данни може да се направи заключението, че пикът на изселването

от малките населени места към по-големи градове и емиграцията към чужбина е отминал и отгук нататък за тях основно демографско предизвикателство ще е застаряването на населението, високата смъртност, ниската раждаемост и в резултат на това продължаващо рязко намаляване на населението. Поне за с. Смилян и община Смолян може да се каже, че емиграцията в чужбина няма да е масово явление, а до колкото има такава, ще е свързана предимно с временна работа там за осигуряване на по-високи доходи.

В анкетата присъстват и няколко въпроса, които са свързани с оценката на респондентите за органите на държавното и общинско управление и удовлетвореността им от различни аспекти на техния живот, които също имат пряка връзка с намерението за емиграция. На въпроса как оценят ефективността на общинската власт само 3% от анкетираните дават висока оценка (графика 4). Преобладаващата част – 57%, отговарят, че общинската власт прави каквото може, което най-вероятно е израз на разбирането на ограничените възможности и най-вече на ограничения финансов ресурс, с който разполагат представителите на местната власт в малките населени места. Но все пак по-скоро тези хора в голямата си част могат да се приемат като недоволни от управлението на общината, а заедно с даващите слаба оценка (37%) представляват една значителна маса, критично настроена към местното управление.

В част от въпросите анкетираните дават техните препоръки за подобряване на здравеопазването и социалната политика в общината. По отношение на здравните услуги основното желание на жителите на с. Смилян е свързано с по-бърза реакция при нужда от спешна помощ. Близко 70% от отговорилите идентифицират такава необходимост (табл. 9). Макар и на пръв поглед недостигът на лекари и медицински специалисти да не проличава от статистически данни (в община Смолян на един лекар се падат 199 пациента при 234 за страната), трябва да се вземе предвид, че голяма част от лекарите са на работа в областната болница в гр. Смолян.

Графика 4. Оценка на ефективността на общинската власт

Източник: Анкетно проучване на автора

Проблемът е с малките населени места, като често няколко от тях се обслужват от един общопрактикуващ лекар. Ситуацията се усложнява като се отчете и отдалечеността и по-трудната достъпност на някои от тези населени места. На този етап не се прави нищо или поне няма никакъв резултат по отношение на осигуряването на минималния необходим медицински персонал в подобни региони. Не всички така належащи реформи и финансови затруднения се изразяват и могат да се решат със съкращаване на персонал и окрупняване на дейности и съсредоточаването им в по-големите градове. Отново близо 70% от отговорилите изтъкват като проблем скъпите лекарства, което е очаквано и не се нуждае от коментар. Сред посочилите друг отговор преобладава мнението за повече и по-квалифицирани специалисти, по-евтини и достъпни медицински услуги, равен достъп на всички лица до здравеопазване.

Таблица 9. Предложения за подобряване на здравните услуги в общината

		брой	процент от отговорилите
1	възможност за бърза реакция на медиците при спешна необходимост на хората, живеещи по-отдалечено	103	68,2
2	по-евтини лекарства	102	67,5
3	улеснен достъп до аптеки за купуване на лекарства	17	11,3
4	друго	19	12,6
	неотговорили	8	

Източник: Анкетно проучване на автора

Препоръките за подобряване на социалната политика по отношение на младите хора очаквано са от финансово естество. Близко 80% от отговорилите на този въпрос посочват необходимостта от повече средства за отглеждане на деца, а малко под 50% виждат необходимост от допълнителни социални грижи за по-пълноценен живот на децата (таблица 10). Наличие на добри училища наблизо са посочили 25,3%, което може да се приеме за положителна констатация за предлаганите образователни услуги.

Сред далите друг отговор се забелязват мнения за получаване на семейни надбавки, без значение финансовото състояние на семейството и необходимост от спортни съоръжения.

Таблица 10. Препоръки за подобряване на социалната политика по отношение на младите хора

		брой	процент от отговорилите
1	повече средства за отглеждане на децата	123	79,9
3	социални грижи за пълноценен живот на децата	74	48,1
2	наличие на добри училища наблизо	39	25,3
4	друго	8	5,2
	неотговорили	5	

Източник: Анкетно проучване на автора

Лоша е оценката и по отношение на социалната политика по отношение на възрастните хора – 63,5% от респондентите посочват като значим проблем липсата на специализирани грижи за възрастни, а 20,8% оценят здравните услуги за хората в третата възраст като „много зле“ и 37,7% като „незадоволителни“.

Една от малкото сфери, към която населението е запазило доверието си и оценява високо, е образованието. Попитани да дадат своята оценка за него, 39,6 % от анкетираните дават добра оценка, а още 41,5 %, които също дават добра оценка, отчитат, че нивото постепенно спада (табл. 11). По този начин 81,1 % оценяват сегашното ниво на образованието като високо. Оценката, от една страна, може да се обясни с традиционната вяра на българина в образователната система, но и с наличието на достатъчно преподаватели в с. Смилян, чиято средна възраст е по-ниска от тази на преподавателите в други подобни населени места. Наличието на млади преподаватели предполага, че в образователния процес се прилагат съвременни методи.

Таблица 11. Оценка за нивото на образованието в с. Смилян

	брой	процент	кумулятивен процент
е добра	63	39,6	39,6
е добра, но нивото спада	66	41,5	81,1
не е добра, но нивото се подобрява	10	6,3	87,4
не е добра	14	8,8	96,2
Неотговорили	6	3,8	100,0
Общо	159	100,0	

Източник: Анкетно проучване на автора

Перспективи за икономическо развитие

В крайна сметка в съвременните условия оцеляването на всеки един регион зависи от развитието на икономиката в него. Каквито и стратегии да се изготвят и политики да се прилагат единствено добре функциониращата икономика и добри перспективи за нейното развитие могат повлияят върху демографската трагедия в множество малки и отдалечени населени места в България. Тук отново трябва да се каже клишетото, че икономиката може да се развива добре единствено при тясна координация между държавна, местна власт и бизнеса, но в същото време техните виждания са доста различни. Преобладаваща част от националните и регионалните стратегии за икономическо развитие са с чисто пожелателен характер и с много нисък процент на реално изпълнение. За да се оценят реалните възможности за пътищата на икономическо развитие трябва да се разгледат внимателно всички гледни точки.

В анкетата респондентите са запитани в какви сфери виждат най-голям потенциал за икономическо развитие на общината, като на въпроса са отговорили 119 от анкетираните. От резултатите твърдо на първо място е туристическият сектор, посочен от 85 човека, или 71,4% от отговорилите. Една част от тях посочват конкретно селски и еко туризъм, т.е. хората започват да осъзнават, че усилията трябва да са насочени към създаване на продукт с по-висока добавена стойност, а не просто в услуги по настаняване. На следващо място, 53 човека (44,5%) виждат перспектива в селското стопанство, като често се споменава биопроизводството. От резултатите проличава и един доста тревожен факт – много малък брой хора виждат перспектива в развитието на промишлеността в региона. Единствено по-често посочвана (от 26 човека, или 21,8%) е дървопреработващата промишленост, което несъмнено е свързано с немалкия брой вече функциониращи предприятия с този предмет на дейност. Единични са случаите когато се посочва млекопреработване, шивашка промишленост, ХВП, електроника и обобщено лека промишленост. Причините могат да са различни – традициите в икономиката на региона, крахът на доста от промишлените предприятия през последните десетилетия, откъснатостта на региона, но и ясното осъзнаване на сложността на демографската ситуация и липсата на достатъчно на брой квалифицирани млади хора. Естествено мнението на респондентите относно потенциала за икономическо развитие на общината не може да се счита за меродавно, но все пак е добре да се уловят общите виждания и настроения по този въпрос.

Маркираните перспективи за икономическо развитие се припокриват и с част от вижданията на автора по този въпрос, а също така са намерили място и в Стратегията за развитие на област Смолян 2014-2020 г. Тук авторът се чувства длъжен да спомене, че в стратегията присъстват и немалко неща, които със сигурност няма да намерят реализация. Не може да се оспори, че туризмът се очертава като една от сферите с най-голям потенциал за община Смолян. На този етап обаче не могат да се дадат много положителни примери в тази посока, като единствено ски туризмът може до известна степен да се приеме за такъв, както и отделни примери за селски и еко туризъм. Община Смолян има разработена стратегия за развитие на туризма (Община Смолян, 2013), в която са маркирани множество отделни важни

дейности за развитието му, но определено има нужда да се работи за създаване на комплексни туристически продукти. Трябва да се акцентира върху развитието на алтернативния туризъм – селски, ловен и риболовен, гурме, културен и религиозен, приключенски и др. Развитието им ще спомогне за осигуряване на целогодишни източници на доход за местното население и ще насърчи развитието на селското стопанство, ХВП, строителството. Съществен импулс за развитието на туризма в региона може да се очаква при откритието на ГКПП Рудозем-Ксанти, което ще доведе до увеличаване на туристическия поток и транзитния трафик, но ще предостави и възможност за създаване на съвместни туристически продукти с Гърция.

На следващо място, сфери с икономически потенциал са земеделието и животновъдството, но не масовото, а тясно специализирано или нишово. Могат да се дадат множество конкретни примери за това, като само част от тях са билки и билкови продукти, пчелен мед, горски плодове, някои видове овощни насаждения, традиционни за региона породи крави, овце и кози, които да се отглеждат както за месо, така и за мляко. Общината има и големи възможности за развитие на биологично земеделие и животновъдство, като именно това е областта, която трябва да срещне много голяма подкрепа от общинските власти. Единствено такъв тип селско стопанство може да осигури продукти с висока добавена стойност и добра ефективност от дейността. То ще е и база за развитие на ХВП, за която липсата на качествени суровини е водещ проблеми.

Други дейности от преработващата промишленост, които имат възможност за допълнително развитие, са дървопреработването и производството на мебели, шивашката промишленост и различни по-малки производства. Проблем е, че на този етап подобни производства разчитат на евтиния труд, продуктите са с ниска степен на преработка и съответно възможностите им да осигуряват стабилни доходи са твърде ограничени. Не може да се очаква, че в общината е възможно развитие на едромащабно производство предвид съществената откъснатост на региона, недостатъчната транспортна инфраструктура и най-вече твърде ограничените по количество и дори качество трудови ресурси. Именно поради последния фактор е грешка в региона да се стимулират трудоемки производства, произвеждащи продукти с ниска добавена стойност.

Заклучение

Община Смолян не остава изолирана от икономическите и демографски сътресения, обхванали повечето региони на България. Предвид географската и инфраструктурна изолираност на региона тези сътресения се проявяват дори по-силно. Конкретни проявления са бързо намаляващо и застаряващо население, силна миграция (предимно към по-големи градове в страната), ограничени по количество и качество трудови ресурси, липса на добре платени работни места, нисък жизнен стандарт и др. Тези процеси не са нови, те протичат през последните няколко десетилетия, но все по-категорично може да се твърди, че са близо до критичната си точка, след което възстановяването на региона ще е значително по-трудно.

Все пак съществуват не малко възможности за икономическото развитие на региона, които сравнително бързо могат да се реализират, а те на свой ред да се окажат повратна точка на посочените негативни процеси. На първо място, тези възможности трябва най-вече да се търсят в посока на развитие на съществуващите икономически дейности към създаване от тях на по-висока добавена стойност. Като конкретни примери могат да се посочат дървопреработвателната промишленост (но насочена към производство на мебели, а не към износ на продукти с много ниска обработка), селски туризъм (но подпомаган и координиран от местната власт, а не разпокъсан, с множество отделни хотелчета и къщи за гости, предлагащи само нощувка и храна и все по-често задаващи си въпроса, защо туристите не се връщат отново в този край), био животновъдство и растениевъдство (което при природните дадености и съществуващите условия сравнително лесно може да се организира, но отново с помощ на местната власт), хранително-вкусова промишленост, търговия и доста други. Естествено, на следващ етап, има място и за развитие на нови и модерни икономически

активности, но те трябва много добре да отчитат спецификите на региона, неговите традиции, ограниченият трудов пазар.

Литература

1. БАН. (1955). Комплексна научна Родопска експедиция през 1953 година. Доклади и материали.
2. Маринов, П. (1950). *Смолян и околията в своето близко и далечно минало, 1937-39.*
3. НСИ. (2018). *НСИ*. Извлечено от НСИ:
https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=80
4. Областна администрация Смолян. (2013). Стратегия за развитие на област Смолян 2014-2020 г.
5. Община Смолян. (2013). Стратегия за развитие на туризма в община Смолян.
6. Рангелова, Р., Билянски, В. (2018). Демографските и миграционните процеси като фактор за формиране на човешкия ресурс в област Смолян. сп. *Население*, 2, 215-245. ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online).